

MEDEDEELINGEN

VAN WEGE HET

NEDERLANDSCHE ZENDELINGGENOOTSCHAP;

bijdragen tot de kennis der zending en der
taal-, land- en volkenkunde van
Nederlandsch Indië.

UITGEGEVEN DOOR

BESTUURDERS VAN VOORNOEMD GENOOTSCHAP.

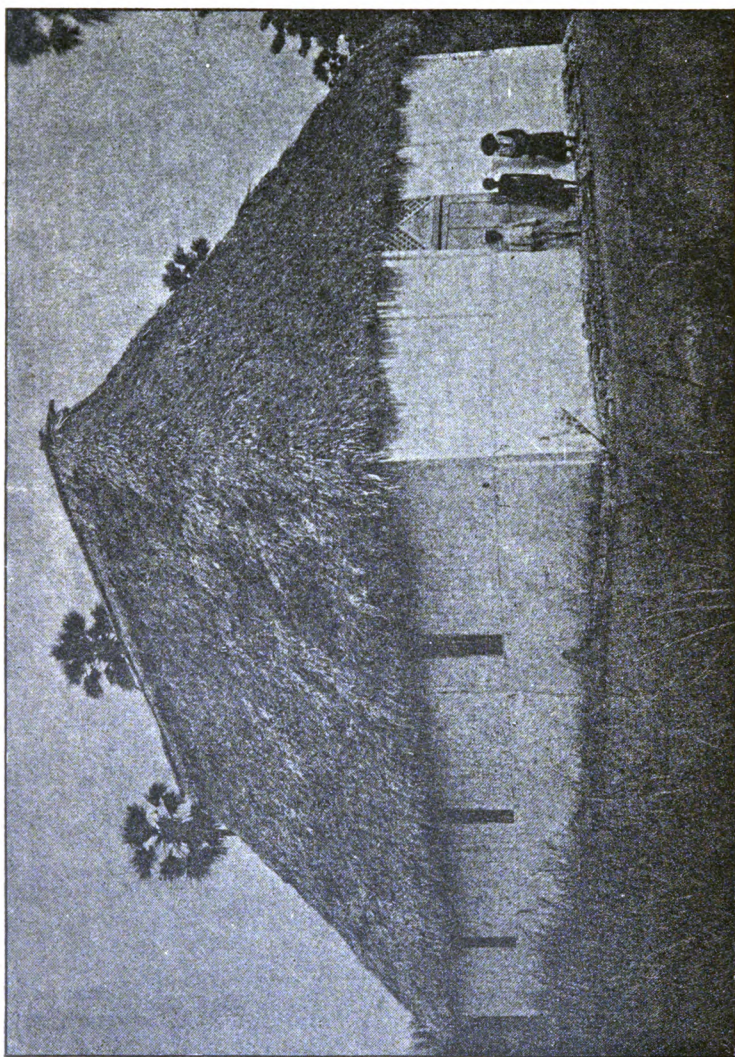
DRIE-EN-DERTIGSTE JAARGANG.

TE ROTTERDAM, BIJ

M. WYT & ZONEN.

Drukkers van het Nederlandsche Zendinggenootschap.

1889.

KERKJE TE SEBA, eiland Savoe.

(naar eene photographie van Br. Ph. BIEGER.)

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

Eerste indrukken en ervaringen op het eiland Savoe.

(Uit de brieven van den Zendeling PH. BIEGER.)

Gelijk ik u in een' vorigen mocht meêdeelen, waren wij welbehouden op Savoe aangekomen. Andermaal moest ik, om aan wal te komen, in eene sloep stappen; want Séba heeft, gelijk ook de andere plaatsen op Savoe, geen veilige ankerplaats. In de drooge of Oost-moesson (April-October), kan men veilig dezen afstand van 't schip naar 't strand in 20 minuten afleggen, en ook zijne goederen droog aan wal krijgen met sloepen van 't schip; maar in de regen-moesson is het vaak onmogelijk hier aan wal te komen; dan moet het schip naar Timoe (Oost-Savoe) om te ankeren. Alhoewel de christenen niet zeker wisten, dat ik met deze boot zou komen, waren toch velen aan 't strand vergaderd, en van de goeroe's ontbrak er niet één. Met blijdschap en hartelijkheid werd ik ontvangen; allen waren terstond bereid mijn goed op eene veilige plaats te brengen en zelfs gedurende den nacht te bewaken, terwijl het den morgen daarop met evenveel moed (ik gebruik met opzet dit woord, wijl er inderdaad moed toe noodig is, om in de hitte van 't Savoeneesche klimaat zware kisten te versjouw-
wen, en dat wel meest door vrouwen, daar deze sterker zijn dan de mannen, die 't werk liever aan de vrouwen

overlaten) naar 't huis van den Posthouder werd vervoerd. Eén handvol pinang (1) aan ieder van haar uitgedeeld, vergoedde al het doorgestane leed. (2) Onder degenen, die mij aan 't strand kwamen verwelkomen, was ook de Radja van Séba. Toen hij in de verte zichtbaar werd riepen de BB. mij toe: „daar komt de Radja aan!” Ik haastte mij natuurlijk Z.H. te gemoet te gaan.

De Radja is klein van persoon, hoofd en voeten bloot, het haar kort en een weinig gekroest, gelaatshoek nadert die der Papoes; want hij is niet van zuiver Savoeneesch ras. Hij draagt het bovenlijf met een wit buisje gedekt en voorts de gewone saroeng (rok). De lippen, hoog rood met zwarte randen omzoomd, zijn hier en daar met de draden van eene groote tabakspruim (die tusschen de lippen zetelt) overdekt. Wel een bewijs, dat de vorst zijne onderdanen in het siri-kauwen behoorlijk voorgaat.

Vorder ik niet te veel van uw geduld, vergunt mij dan, dat ik u de namen van Z.H. hierbij vermeld: Rohi Biré Loi Kora Loeloe Weö Hawoe, Djora ana Léba, Djoe Léna doedoe dëka, Radja Ratoe Dima, Hidé oma Djoeroe Manna Loeloe Wéö, Hawoe Rano Oma, Léna Korané, Radja Ratoe Dima Laszos (3) Djawa. Evenwel doet de vorst in zijn paleis het maar eenvoudig af met den titel van Ama Koré Rohi, en in 't dagelijksch verkeer wordt hij: „Lazaroës Rohi Djawa” genoemd.

(1) Eén van de ingrediënten bij 't siri-pinang-pruimen. De pinang is op Savoe duur; ik kocht een pikol te Koepang, om te gebruiken als ruilmiddel, voor f 13.

(2) Opmerkelijk is het verschil in lichaamskracht van den Savoenees en den Javaan. Vier Savoeneezen dragen met moeite, al sukkelende, een baal rijst; één Javaan komt er snel meê aangelopen. De Javaan eet rijst, enz.; de Savoenees suiker. Hierover D.V. later meer.

(3) Laszos, de Savoeneesche uitspraak voor 't woord Lazaroës = Lazarus.

Het groot aantal namen wijst den geslachtsboom van den vorst aan. Bij feestelijke gelegenheden, zooals tijdens het pëdoafeest, als wanneer de rijst of turksche tarwe, enz. van 't veld is ingezameld, de mannen en vrouwen en de kinderen hand aan hand in een' wijden kring geschaard, al trippelende en stampende met de voeten, zonder dat het lichaam zich beweegt, zich voortbewegen, worden deze namen in versmaat gezongen, als zoovele heldendaden van zijn roemrijk voorgeslacht. En wie der feestgenooten al die namen zonder fout kan opzingen, wordt door den vorst, die dikwerf in de rij der feestgenooten heeft plaats genomen, rijk beloond. Ook zij opgemerkt, dat de naam van den vorst en van ieder der Savoeneezen, waarmede hij in 't dagelijksch leven genoemd wordt, Ama Koré Rohi, eigenlijk de naam van zijn eerste kind is, als Ama = Vader; Koré de naam van zijn' zoon; Rohi, zijn eigen naam, waarmede dan ook de reeks zijner namen begint, derhalve: Rohi, de vader van Koré. Heeft hij geen kinderen, dan is zijn naam eenvoudig: Koré. Zoo is het ook bij de vrouwen. De vrouw van den vorst heet bijv. Lena; heeft zij geen kinderen, dan blijft het Lena; heeft zij een kind, dat Koré heet, dan wordt zij genoemd: ina (moeder) Koré.

Na 't volbrengen van de wederzijdsche begroetingen begaven we ons naar eene soort schuur, beter genoemd het dak van een Savoeneesch huis, zoo in 't mulle gloeiende zand geplaatst, aan de voorzijde met eene opening, door welke we ons diep ter neder gebogen begeven en plaats nemen op stoelen dáár voor den vorst en mij geplaatst. (1)

(1) Deze schuur is aan 't strand geplaatst om goederen, door de boot aangebracht, te bewaren; ook om voor vreemdelingen, die met prauwen van andere plaatsen komen, tot nachtverblijf te verstrekken.

Het gesprek loopt o.a. ook over 't doel van mijne komst op Savoe. Eenige vrouwen brengen ons wat water van de kokosnoot, dat zich in die schromelijke warmte der gloeiende zonnestrallen goed laat smaken, en onderwijl is al het goed geborgen. De vorst begeeft zich naar zijn verblijf, en ik mag aanvankelijk een hartelijk onderkomen vinden bij den Heer FRANS, posthouder van Savoe.

De Pastorie.

De schoolkinderen onder leiding van hun' onderwijzer, Lékahéna, hebben mij een blij' welkom toegezongen. Ik breng de groeten van de BB. en ZZ. in Nederland aan die van Savoe over, en spreek den wensch uit, dat wij één van zin en bedoelen onzen Heiland zullen navolgen.

Een bezoek aan 't huis van Br. TEFER stelt mij wel wat teleur. Ik had gedacht, dat het nog eenigszins woonbaar zou zijn, maar dat is ten eenenmale onmogelijk. De Goeroe woont nog in 't achterhuis en houdt daar school, maar vreest, dat het huis weldra in zal storten, wijl de witte mieren tot in 't bovenste gedeelte zijn doorgedrongen en al het houtwerk hebben doorknaagd. Na gedaan onderzoek, ook met den Radja, wordt besloten, het geheele huis af te breken. De vorst belooft hulp, en zal zijn' invloed aanwenden, dat alle christenen een handje meêhelpen. Daar er evenwel geen hout op Savoe is, komen wij overeen om onder nadere goedkeuring van de HH. Bestuurderen in Nederland, voor een *f* 250 aan planken voor omwanding van Makassar of Singapore te doen komen.

Alvorens u mededeeling te doen over mijn bezoek aan ieder der gemeenten op Savoe, wensch ik mijne gedachten neder te schrijven over het standpunt, dat de zending of hulpprediker tegenover de inlandsche vorsten van 't eiland Savoe (om nu liever niet van andere eilanden

van den Indischen Archipel te spreken) heeft in te nemen. Immers, de zendeling komt niet als een vertegenwoordiger, noch ook als een ambtenaar van 't Gouvernement, is dus niet met de macht van 't Gouvernement bekleed. Al is het, dat hij, gelijk alle Europeanen in Indië, onder de bijzondere bescherming van 't Gouvernement staat, zoo mag hij deze wetenschap toch niet aanwenden, als bijzonderen factor ten voordeele van zijn werk. Als bijv. de Radja's den Resident of andere ambtenaren, met veel eerbied en hulp (van paarden, als anderszins) ontvangen, maar daartegenover den zendeling of hulpprediker bij zijne komst alleen en hulpeloos laten staan, dan is het eerste gemakkelijk te begrijpen, het laatste geen staatsmisdad, in allen gevalle geen strafbaar feit, evenmin eene daad, waarover de zendeling zich zoo bijzonder heeft te ergeren. Hij, als nederig dienaar van zijn' Heiland, heeft hier eene kostelijke aanleiding om het Evangelie der liefde te prediken. Ook in geval hij in den persoon van den Radja niet alleen een' vorst, maar tevens een' ouderling der christelijke gemeente aantreft. Geen menschelijke, maar wel de goddelijke macht der liefde heeft hier terrein te veroveren.

De gemeente te Séba.

Andermaal moet ik beginnen met den vorst van Séba, want deze is ouderling van de gemeente te Séba. Ik gaf u reeds eene beschrijving van zijn persoon, noemde u 't getal zijner namen en daar hij ons dikwerf bezoekt, is 't ons niet moeielijk nader met hem kennis te maken. Hij is niet van gaven ontbloot. Zijn oog teekent doorzicht en zijn voorhoofd verstand; zijne meerdere kennis, ook doordat hij op Java geweest is en zelfs, naar gezegd wordt, op audiëntie bij Z.E. den Gouverneur-generaal, geeft hem van zelf eenig overwicht op de andere

Radja's van Savoe, te meer daar zijne schrandtheid, meermalen met list werkzaam, hiervan goed gebruik weet te maken. Ook als ouderling mag hij, wat zijne kennis van den godsdienst aangaat, wel eenigszins in aanmerking komen.

Bezoekt hij de kerk, wat volstrekt niet altijd geschiedt, dan doet hij tevens dienst als tolk, d.w.z. de zending spreekt in de Maleische taal, hij brengt het over in 't Savoeneesch. Ook hierin heeft hij, naar bevestigd wordt, verdienste; hij spreekt flink, en is meester van zijne taal. Hoe jammer en geheel buiten den kring zijner roeping, als de zending de taal des volks niet beoefent. Het is eene zeer te betreuren leegte op Savoe en Soemba, dat er sedert den beginne nog altijd van die zoogenaamde tolken moet gebruik worden gemaakt. Ik heb er bij de goeroe's ten sterkste op aangedrongen, toch eens een begin te maken, met eenvoudig in 't Savoeneesch te spreken. Immers de meesten van de goeroe's kunnen het »Onze Vader» niet in 't Savoeneesch bidden!

Het spreekt wel van zelf, dat de Radja als ouderling veel overwicht heeft, zoo in de kerkvergaderingen, als daar buiten, als er over kerkelijke zaken wordt gesproken. De oorzaken liggen voor de hand: 1°. Allicht ziet men in den kerkeraadzetel den oosterschen troon; 2°. hij is meer ontwikkeld, dan eenig ander lid van den kerkeraad; 3°. hij is djoeroe basa (tolk) in de kerk. De andere leden van den kerkeraad zijn eenvoudige, onontwikkelde menschen, kunnen noch lezen noch schrijven, verstaan het Maleisch slecht of in 't geheel niet. Markus (1)

(1) De Savoese christenen nemen, gelijk dit op Java meestijds 't geval is, bij 't toetreden tot den christelijken godsdienst een naam aan uit den Bijbel, soms ook uit de geschiedenis. Zoo zagen wij onlangs bij een bezoek aan de gemeente te Liaai een lijstje van doopcandidaten waarop de

Mélo Lilo (ouderling) verstaat ook vrij wel Maleisch. Is de Radja er niet, dan helpt hij in de kerk 't Maleisch in 't Savoeneesch overbrengen. Paulus Hidé Lilo is diaken; hij verstaat een weinig Maleisch, maar spreekt het niet. Er zijn vier diakonessen. 't Viel mij in het oog, toen ik den eersten dienst in de kerk mocht doen, hoe deftig en netjes BB. en ZZ. ouderlingen, diakenen en diakonessen er uitzagen. Hoe moeielijk het ook zij om op Savoe aan kleding te komen, zij waren allen in 't zwart en de zusters met gouden kruizen op de borst. Hoe anders die menschen zich soms toetakelen, om toch ook voor den dag te kunnen komen, zag ik onlangs, tijdens onze eerste algemeene kerkvergadering. O. a. was daar ook een ouderling van Timoe; deze Br. had het witte lijf aan van een dames nachtcostuum, de strookjes stonden hem hoog tegen de keel op, en de kanten van de mouwen hingen hem, zoo geel als ze waren, over de bruine polsen. Ook deze Br. woonde de kerkvergadering bij. Waar had hij dit lijf van daan?

De gemeente te Seba onderscheidt zich zeer van de andere gemeenten op Savoe; trouwens zij is en was steeds

naam Romulus voorkwam. Ik vroeg den goeroe (hij is 't die gewoonlijk de namen kiest en geeft): Romulus Romulus wie is dat? De wijze waarop ik 't vroeg, deed den onderwijzer op de gedachte komen, dat ik 't misschien wel zou weten, daarom antwoordde hij voorzichtig: »ja mijnheer, misschien vergis ik mij, maar herinner ik mij wel, dan was Romulus een vrome Jood ten tijde van Jezus omwandeling op aarde!» Hierbij zij opgemerkt, dat er helaas, bij 't vormen van jongelui te weinig wordt gelet op 't nadeelige van inpompen en instampen bij de studie; het hoofd wordt gevuld met algemeenheden, en men gaat te weinig op het een en ander in. Het gevolg hiervan is opgeblazenheid; er wordt te weinig geleerd om nederig te worden, om te weten, dat we de beginselen van 't weten nog niet weten, en er wordt te veel geleerd om als 't kindeke nederig te blijven. Eenvoudige, weinig ontwikkelde zendelingen, hebben de treurige ervaring van 't nadeelige van deze vorming van goeroe's en inlandsche leeraars ruimschoots opgedaan.

de meest bevoorrechte van allen. Zoo er een zendeling op Savoe is of komt, dan woont of vertoeft hij wel meest in de gemeente te Séba. Ook zijn daar ter plaatse wel de meeste leermiddelen en de gemeente telt het grootste aantal leden. Het kerkje is, de moeilijke omstandigheden om op Savoe aan bouw materiaal te komen in 't oog gehouden, niet geheel ongeschikt voor 't doel, het kan een 600 à 800 menschen bevatten, maar tijdens feestelijke gelegenheden is het te klein, dan zitten de menschen ook buiten rondom de kerk heen. 't Is geheel van hout opgetrokken, de planken voor de omwanding zijn van Singapore aangebracht, voorts is het met het blad van den lontar-palm gedekt. Jammer dat het zoo geheel in 't wild staat, zonder omheining of eenigen aanplant. Ook dient er noodig voorzien te worden in een goed stel banken voor zitplaatsen (1).

Het kerkhof is niet ver van het kerkje. Het onderscheidt zich zeer van de kerkhoven der Savoeneezen, die den heidenschen godsdienst nog aankleven. Of beter gezegd: bij den Hindoe-Savoenees is er eigenlijk geen sprake van kerkhoven. De Savoenees begraaft zijn' doode vóór of onder zijn huis, en wat nog meer tegen de gezondheid van den levende ingaat is, dat de dooden twee, drie, de vorsten acht, soms tien dagen in huis bewaard worden. Alleen bij heerschende ziekten, zooals pokken, koorts, cholera enz., worden de slachtoffers terstond begraven. En dat graf vóór of onder 't huis is nog geen el onder den beganen grond, en rond, gelijk men een put graaft om water te putten. De geliefde afgestorvene wordt drie dagen bewaard, bij 't

(1) Nu en dan wordt de aandacht én van den spreker én van de toehoorders afgetrokken door 't kraken van deze of gene bank, die in duigen valt.

genieten van zulk eene lucht, zóó bezwangerd met smetstoffen, en dat in zulk een warm land!! De doode wordt met kleederen omwonden, de knieën opgetrokken tot onder de kin, en zóó half zittend half liggend in 't graf geplaatst. De gedenkteekens op 't christenkerkhof trekken reeds van verre de aandacht. Zij zijn netjes opgetrokken van steen, schitteren in helder licht, en getuigen, dat de christen ook in dit opzicht niet slechts aan de dooden, maar ook aan de levenden gedenkt. Jammer dat ook 't kerkhof niet omheind is, en zonder eenig plantje of bloempje. Ook hier is verbetering aan te brengen.

Mijn eerste werk in de gemeente te Séba was het sluiten van een huwelijk. Ik woonde nog bij den Posthouder in, toen ik een bezoek ontving van den diaken Paulus Hide Lilo. Diens dochter zou in het huwelijk treden met een' zoon van den vorst te Messara. Zij, **Jacoba** had reeds belijdenis van haar geloof in de gemeente gedaan. Hij **Rohi Djoe** had nog geen belijdenis gedaan, en nu was zijn verzoek, dat het huwelijk door mocht gaan. Daar ik pas op Savoe komende niet te rechtvaardig wilde zijn en zij reeds geruimen tijd gewacht hadden, stond ik hun verzoek toe, en het huwelijk werd door den Posthouder burgerlijk ingeschreven, door mij tweemaal in de kerk afgekondigd en daarna voltrokken. De bruidegom gaf mij de verzekering te zullen leeren voor het doen van belijdenis. Later hoorde ik, dat het echtpaar niet gelukkig leeft. Op den bruiloftsdag is er een kwade tong geweest, die in 't oor van den bruidegom kwade woorden, omtrent 't vroegere gedrag van de bruid, geblazen heeft. Hij wilde niets van haar weten, wilde haar wel dooden, sprak haast niet tegen haar. Zijn broeder, die mij later een bezoek bracht, vertelde mij toen, dat

het nog niet veel beter was, maar dat én hij én zijn vader alle middelen in 't werk stelden om het hart van zijn broêr gunstig te stemmen voor zijne vrouw.

Ook dit huwelijk is weer een van de velen, die van dien aard op Savoe gesloten worden. Het meisje kende den jongen niet; zij had een ander lief en van hem reeds eene liefdesverklaring ontvangen; dit mocht evenwel geen voortgang hebben, omdat de jongeling arm was, m.a.w. de benoodigde of gezette koopsom niet vermocht aan te brengen. Welke koopjes men elkaâr met zulk koopen en verkoopen al niet levert, bewijst een huwelijk vóór eenigen tijd op Soemba (1) onder de Soembaneesche vorsten onderling voorbereid en voltrokken. De zoon van den Radja van A. zou bepaald met de dochter van den Radja van B. in 't huwelijk worden verbonden. Want het huwelijk van dezen prins kon wel (stand en vermogen in aanmerking genomen) niet langs een' anderen weg worden voltrokken; hij zou en moest de dochter van B. hebben. Aan alle verplichtingen was reeds voldaan. Nu zou de bruid worden afgehaald, of beter gezegd, nu moest de bruid door daartoe bijzonder afgevaardigde personen worden afgevochten (natuurlijk van hare familiegenooten) en dat ging in lang zoo gemakkelijk niet. Wat

(1) Op Soemba is 't met deze aangelegenheid nog treuriger gesteld dan op Savoe. Hoevele dochters van vorsten blijven lang of geheel buiten 't huwelijk, omdat geen gepaste koop kan worden gesloten. En wee den jongeling uit lageren stand, die met zulk een meisje in verboden betrekking komt; het kost hem het leven, en wee ook den jongeling, die zulk een meisje weigert hare lusten te bevredigen; zij dreigt hem met den dood. En hoe vele gelegenheden worden door de jonge dochters gezocht om jongelingen te ontmoeten. Nog pas zijn 10 jongelingen in de kracht van hun leven omgebracht, omdat zij, om aan een anders wissel dood te ontkomen, aan eene koningsdochter voldoening hadden moeten geven. Trouwens het leven van iederen Soembanees hangt toch aan een zijden draad. In dood en duisternis verzonken, arm land!!

een geschreeuw! Men werpt elkaâr met allerlei voorwerpen, zelfs met vuil; men scheldt elkaâr; en de bruid is zoo in verschillende kleedingstukken gewikkeld, dat zelfs haar gezicht onzichtbaar is. Zij wordt her- en derwaarts getrokken, nu en dan is ze zelfs geheel onzichtbaar door de menigte, die zich om haar beweegt. Eindelijk gelukt het den afgezanten, den dierbaren schat machtig te worden. Zoo spoedig mogelijk wordt nu ook de verborgenheid op 't paard genomen, en als door den wind weggevoerd. Te huis gekomen wordt zij van al die overtollige kleedingstukken ontdaan, en meer nieuwsgierig dan allen is de bruidegom; hij wenscht het gelaat van de zoo duur gekochte te zien: hij ziet! en vindt? Eene bijna oude vrouw, zoo leelijk als de nacht. Wat een verslagenheid! De bruidegom zit als verstomd; en hij treurt, en velen treuren met hem; ja men meldt zijn leed in 't lied!

Drie keeren in de week wordt den leden der gemeente de gelegenheid aangeboden om bijeen te komen; des Zondagmorgens te 9 uren. De Goeroe begon vóór onze komst te tien uren, ja soms werd het half elf, elf uur. De oorzaak moet gezocht worden in den arbeid, dien de christenen ook Zondags verrichten, namelijk het vocht van den lontarpalm afhalen. Reeds sprak ik in de kerk over dit Zondag werken, en moedigde de christenen aan te beproeven of niet in dezen Zondagsarbeid verandering te brengen ware. 't Komt mij echter voor, dat het in de eerste jaren nog wel tot de vrome wenschen zal behooren, de christenen op een' bepaalden tijd in de kerk te krijgen. Wellicht zal 't er wel toe moeten komen, de kerk eerst ten tien uren te openen.

Des Donderdag en des Zaterdag avonds is er vergadering bij mij aan huis, welke bijeenkomst gewoonlijk van

7-9 uur duurt. Des Zondags wordt het gewoonlijk 12 uur, langer dan ik gewoon was op Java; doch daar sprak ik in eens door; hier moeten wij twee, drie keer ophouden, om den djoeroe *basa* het woord te geven.

Hoogst jammer is het, dat de goeroe's niet meer werk, hebben gemaakt van de Savoeneesche taal. 't Kwam mij voor, dat 't hun eene behoefte moest zijn, als verkondigers des Evangelies, 't volk in zijne eigene taal toe te spreken. Waarom dat Maleisch, zoo hier, als bij sommige zendelingen op Java en elders, behouden in plaats van de volkstaal te beoefenen? Misschien bestaan er elders gegronde redenen, hier niet. Nooit kan men zoo de ellendigen, armen, behoeftigen, onwetenden bereiken; immers zij verstaan gewoonlijk slechts hunne eigene taal. Ach, hoe dikwerf is 't hart van den tolk zoo koud, staat hij tegenover de heilbegeerigen zoo recht als een pilaar, zonder den levensgloed der hemelsche liefde. En de zending wil 't zoo gaarne goed zeggen; kon hij 't maar overgieten, iets, al ware 't maar een microscopisch iets, van die liefde Gods tot den verloren zondaar. En daar naast hem staat de tolk, die bij lentewarmte en vriendelijk zonnelicht vraagt: zouden we van daag wellicht sneeuw krijgen, misschien hagel?

Tien en meer jaren op Savoe, en als de zending vraagt: toe, bid nu eens met die menschen in hunne taal, dan zegt de Goeroe, en hij nog wel de tolk: dat hebben we nog nooit beproefd. Zoo wordt dus iedere bijeenkomst ook met een gebed in 't Maleisch gesloten. Zijn daar niet zoo vele, eenvoudige, goed geschreven vraagboekjes in de Maleische taal? Waarom er niet een over gebracht in 't Savoeneesch? Of het met een der Evangelien eens beproefd, den armen Savonees iets in zijne eigene taal te geven? Zoo kan 't immers niet

blijven, dat de Savoenees niets heeft om zelf zijn godsdienstig leven te voeden? En ook daardoor zou de lust om lezen te leeren worden aangewakkerd.

Behalve genoemde bijeenkomsten hebben we nog tweemaal in de week lidmaten-catechisatie (Dinsdags en Vrijdags) en twee avonden zang. De Savoenees houdt veel van zingen, en zit hij 12 à 13 meter hoog in den toewakboom (lontarpalm), wat geregeld tweemaal daags plaats heeft, dan zingt hij gaarne, en vooral doet hij vele blijde toonen hooren, als zijn haik (een emmer van 't toewakblad) goed gevuld is. De woorden zijn deels overgenomen, deels oorspronkelijk. Jammer is 't, dat de stemmen reeds vroeg voor goed bedorven zijn. Als de Goeroe met de kinderen komt zingen, kunnen we gewoonlijk weinig of geen onderscheid hooren tusschen meisjes of jongensstemmen. Eenige Hollandsche liederen bracht ik in 't Maleisch over, en ik hoop goede hulpe te bekomen om ze ook in 't Savoeneesch te krijgen. Eenige psalmen en gezangen bestaan reeds in 't Savoeneesch. Moge het spoedig een bundeltje worden, gereed voor de pers.

Van zelf komen we zoo tot een schoolbezoek, en veel van 't geen we over de gemeente en school van Seba zeggen, kan ook worden toegepast op de andere gemeenten van Savoe.

Te Koepang zijnde, deelde de Resident mij mede, dat Z.H.E.G. een onderzoek had doen instellen naar de scholen op Savoe, en dat de resultaten van dat onderzoek ten eenenmale onbevredigend waren, de Goeroe's te weinig ijver en bekwaamheid bezitten, de kinderen nu en dan in school zijn, doch zonder eenige orde, enz.

Bemoedigend was deze mededeeling voor mij niet; nog minder bemoedigend de toestand der zaken toen ik zelf kon onderzoeken. Van klassenverdeeling geen sprake.

Groot en klein, kundig en onkundig, alles zit bijeen en dooreen. Van bepaalde schooluren evenmin sprake.

Vóór eenigen tijd deelde ik in de kerk mede, dat wij de school voortaan zouden beginnen des morgens om acht uur, en dat de school dan om één uur zou uitgaan, en verzocht den ouders ons hierin wel te willen helpen. (Ik deed zulks, omdat er geklaagd werd over de onregelmatigheid in 't komen en gaan der kinderen).

Ik vroeg den Goeroe, dat hij in deze zaak zoude helpen, dat acht uur toch wel niet te vroeg was. Eenige dagen na deze bekendmaking bezocht ik de kerk, waar school gehouden wordt, vond de kinderen (± 30), maar den meester niet, ik wachtte tot $10\frac{1}{2}$ toen hij eerst kwam. Den volgenden morgen kwam ik om 8 uur, vond de school(kerk) gesloten en de kinderkens er voor; ik wachtte met de kinderen tot 9 uur, toen de onderwijzer kwam. Lekahena is een man van ruim 50 jaar, houdt zielsveel van den Heer en Mevrouw TEFFER, is ook, naar 't ons voorkomt, bemind bij de gemeente, ook niet zonder gaven, slechts één ding: mocht er een weinig vuur zijn! 't Is wel te verstaan, dat als er in zoo'n langen tijd geen Pandita is, of als de Pandita slechts nu en dan komt, de goeroes het zoo nauwkeurig niet nemen, en zij zich ten laatste zoo vrij gevoelen, of er geen Genootschap of Pandita was. En als de toestand zóó op Séba is, waar de Pandita woont, hoe moet het dan elders zijn, waar de zendeling slechts kan komen als men reeds van zijne komst verwittigd is.

Wat de zaak nog ongezonder maakt is, dat er nergens schoollocalen zijn. Gewoonlijk wordt de school in 't huis van den goeroe gehouden. Voorts zijn er geen banken; geen of slechte schrijfborden; pen en inkt slechts voor een of twee kinderen.

Zal de school aantrekkelijk worden voor kinderen en ouders en 't werk bemoedigend voor onderwijzers en verblijvend voor de vrienden der Zending in Nederland, dan moet er veel worden veranderd, d.i.: er moeten platen (1) komen voor aanschouwelijk onderwijs, eenvoudige spel- en leesboekjes, liefst Savoeneesch, landkaarten, enz. Ik hoop mijn best te doen een schoollokaaltje te krijgen op het terrein waar 't kerkje staat. De directeur van O. E. N. verzocht mij, op 't einde van het jaar een kort verslag van den toestand der gemeenten en scholen op Savoe. Ik ben bereid dit te leveren; maar wil dan deze gelegenheid gebruiken, om te verzoeken of de Regeering ons niet helpen kan aan eenige afgedankte schoolbanken, borden enz., voor de scholen op Savoe.

De kerkelijke kas te Séba.

Nog in Holland zijnde, hoorde ik reeds dat de gemeente te Séba niet onbemiddeld was. Er zou meer dan f 1000 in kas zijn. 't Bevreemde mij derhalve niet weinig, toen ik inzage van de boeken verzocht, slechts een goede f 100 aan contanten in kas te vinden, en daarbij eene lijst van

(1) Platen van 't dieren-, planten- en delfstoffenrijk, Bijbelsche geschiedenis, enz. (nu ik het woordje, enz. schrijf, denk ik aan platen van den godsdienst en de afgoden der oude volken). Ook wilde ik nog omtrent de onderwijzers den wensch uitdrukken, dat zij zullen willen helpen om den toestand wat beter te krijgen. Tot op heden heb ik daaromtrent evenwel geen bemoedigende verschijnselen waargenomen. Zoo verzocht ik onlangs aan drie hunner om twee keer per week, 's avonds van 6-8 bij de catechisatieles te komen, om tevens te helpen bij het zingen; één hunner kwam, de anderen bleven weg. Nu heb ik hun doen weten, dat ik voor iederen keer dat zij niet komen, een' halven gulden van hun tractement afhouden en dat geld in de kerkelijke kas te Seba storten zal. Twee der genoemde onderwijzers wonen een kwartier, de derde (Mania) een uur van mijne woning; wel wat ver; maar ik meende het te moeten doen, om dien onderwijzer eenigszins aan mij te verplichten. Hoe te denken over 't vormen van leeraars en onderwijzers uit de Savoeneezen zelve?

gelden (p.m. f 800), die uitgeleend zijn, zonder eenig ander verband, dan eene schuldbekentenis. Daaronder één van een' vroegeren Posthouder, ten bedrage van f 300. Ook onderwijzers staan voor meer of minder in 't krijt. Het komt mij voor, dat er met die gelden wel wat lichtvaardig is omgesprongen. Daarbij komt, dat hieronder ook de gelden zijn van de andere gemeenten (Liaai, Massara, Timoe, enz.) die tot hiertoe de kerkgelden in de kas te Séba stortten. Nu heeft zulks opgehouden; want de andere gemeenten vonden 't jammer, dat zij geen vertrouwen in het beheer van hunne gelden konden stellen. In eene kerkeradsvergadering is nu besloten, iedere gemeente eigen geldbeheer te verleen, met dien verstande, dat geldkist, sleutel, boeken, ieder op zich zelf, bij één der leden van den kerkeraad zou bewaard worden.

Ik zond een beleefd schrijven aan den Resident van Koepang, waarin ik Z.H.E. vriendelijk verzocht ons te willen helpen in zake de f 300. Van de onderwijzers, die gelden hebben geleend, zal ik 's maandelijks iets afhouden. Voor het a.s. Kerstfeest zonderen de ouderlingen en diakenen f 50 af, om de armen in deze, als in de andere gemeenten, iets te kunnen aanbieden. Tijdens het sluiten van 't eerste huwelijk te Séba, ontving ik van den broeder des bruidegoms namens het echtpaar f 12 en uit de gemeentekas te Kambeniroe op Soemba ontving ik f 10. Het kwam mij noodig voor, nu wij dit jaar hoogstwaarschijnlijk uit Holland niets voor 't Kerstfeest zullen krijgen, van mijnen kant ook iets te doen, en die f 22 aan te wenden, om wat kralen en hoofddoeken te koopen. Kan het zijn, dan zou ik gaarne één of twee exx. meer ontvangen van de maandberichten. Jacob Korè Djoe, zoon van den vost te Messara, leest en verstaat een weinig Hollandsch; hij gaf mij die f 12; aangenaam zal 't hem

en anderen zijn, te zien, dat de gelden hier voor 't Genootschap afgezonderd, daar ontvangen en verantwoord worden. En hiermede nemen we voorloopig afscheid van de gemeente te Séba.

Dezer dagen stierven er veel menschen en vee bij gebrek aan voedsel en water; 't is ongunstig weêr, verschroeiende hitte en drooge oostenwind.

Mag ik u nu nog een en ander mededeelen omtrent mijne woning, mijn leven, enz., ook in antwoord op uwe geëerde en vriendelijke letteren dd. 7 Augustus j.l.? Het huis is reeds een paar maanden gereed; wel wordt er nog dagelijks aan gewerkt, maar ik kon het betrekken. 't Is, behalve de omwanding, geheel van den lontarpalm vervaardigd. Ruim 200 planken voor de omwanding kreeg ik ter leen van den vorst; zij zullen wel op p.m. f 300 komen. Het huis bestaat uit zeven vertrekken: voorgaanderij, kantoor, binnengaanderij, twee groote en twee kleine kamers. Ware het huis geheel op onze kosten gemaakt, dan zou het zeker op f 12 á 1300 (twaalf à dertienhonderd gulden) komen. In eene kerkvergadering is uitgemaakt, dat huis en erf, gelijk de kerk, het kerkhof en de later te bouwen school, het eigendom der gemeente zijn. De deuren zijn nog van het oude huis van Br. TEFER. Sloten hebben we niet, gelukkig had ik nog een paar hangsloten, zoodat ik met het slaan van krammen toch klaar kom. Het zou, indien mogelijk, later niet kwaad zijn, indien uit Holland een achttal deuren en vensters (deze zijn nu houten tralies) met sloten, hengsels en wat behang-papier kon gezonden worden.

Met dit schrijven gaan eene photographie van het huis en eenige portretten van kinderen. Men kan terstond zien, dat het niet het werk is van eenen van 't vak; bij weinig oefening geen goede werkplaats (atelier); maar ik hoop, dat

het toch eenigszins de goedkeuring van de BB. mag wegdragen. (1) Er is een portret bij van een' jongen Ambonees, Pieter. De Goeroe van Liaai is zijn oom; vóór ongeveer zes jaar kwam deze van Ambon hier. De jongen heeft veel doorstaan, is al zwerfende bij mij gekomen en is de eenige bediende dien ik in huis heb. Mijn eten wordt gekookt bij de vrouw van den Goeroe, ongeveer tien minuten van hier, en wordt tweemaal daags door Pieter gehaald. Ik zou er nooit voor kunnen zijn een' zendeling uit te zenden zonder vrouw; want er is veel vaste wil toe noodig om staande te blijven, vooral in zulke streken als Soemba, Savoe, enz. Pieter leert goed; hij is nu elf jaar, kon het zijn, hij zou gaarne goeroe worden. Ik heb hem gezegd, dat als hij getrouw is en goed zijn best doet, dit misschien wel zal gelukken.

Ik ben blijde, dat de BB. 't in de Jaarvergadering hebben uitgesproken, dat Java vooraan staat, dat de zending aldaar wel 't meest dient behartigd te worden, maar dat waar we 't eene doen, 't andere niet behoeft nagelaten te worden. Is niet meermalen de vraag gedaan: Zullen wij den arbeid onder den Islâm blijven volhouden? Alhoewel ik deze vraag niet ontkennend beantwoord, zoo heb ik toch vrijmoedigheid te beweren, dat er veel, zeer veel grond bestaat voor deze vraag. Weerklinkt niet te midden van den Islâm het woord „dood” van afgrond tot afgrond, al dieper en dieper, duizendmaal weérkaatst en herhaald? Zou men dan den arbeid, zoo hier als elders, waar gelukkig de Islâm de harten der arme bewoners nog niet heeft gepantserd, staken, omdat er onder 't koude, kille, donkere lijkkleed van den Islâm op Java niet genoeg gearbeid kan worden? Dat nooit! In der eeuwigheid niet! Wat ik op Java in geen 14 jaar heb

(1) De photographiën zijn uitstekend. *Red.*

mogen zien, zag ik hier in vier maanden: een traan, de waarachtige tolk van de bevruchting van 't zondaars-hart, door 't zaad des Evangelies! Is er bij de prediking des Evangelies onder den Islâm overtuiging, gevoel, belijdenis van schuld? O, zeker, maar vergelijk dit eens met de uitkomsten van de prediking des Evangelies onder het bloote Heidendom. Ach, hoe schraal, hoe sober da a r, hoe bemoedigend, al zij 't dan ook na vele jaren wachters, hoe hartverkwikkend hier! Ach, kon er in den nood van Rotti, Soemba, enz. worden voorzien!

Met mijne gezondheid gaat het gelukkig wel. In het begin moest ik kennis maken met de Savoesche koorts; op heden heb ik er evenwel geen last meer van. Vinden de BB. het goed, zou ik dit jaar (October/November) maar liever niet naar Koepang gaan. Hier is mijn werk, dáár heb ik niets te doen. Ik hoop, dat de Heer mij bewaart, om de menschen hier te verlaten als zij, zooals nu, het harde van den Savoe-zomer moeten doormaken.

Reis naar Liaai-Messara, Mania, Timoe. (1)

Voorwaar het reizen op Savoe is een moeielijk werk, een werk van zelfverloochening, zoo niet van lijden, en dat voor den Hollander, wiens land zoo vlak is, waar de gelegenheid tot reizen zoo menigvuldig, zoo gemakkelijik is. 't Is hier één en al berg, slechts hier en daar aan de kusten en in de omstreken van Timoe eenigszins vlak. Evenwel de bergen zijn niet zeer hoog. Naar de aanwijzingen van mijn' hoogtemeter, gaan zij de 300 meter niet te boven; zij hebben alle den kegelvorm,

(1) Savoe, eigenlijk Hawoe, naar den naam van een' der eerste bewoners. Seba (in het N. Oosten van het eiland (eigenlijk Hébbak, naar den naam van een' der aanzienlijke vorsten van dit gedeelte van Savoe, gelijk ook Mëhara (Messara), Dimoe (Timoe). Li-ai (Li, woord, spraak; ai = veel).

in tegenstelling van Soemba, waar zij meestal plateau's vormen. De hoogste toppen worden tusschen Séba en Liaai gevonden. Oud, hoog hout wordt er niet gevonden, de meeste toppen zijn, vooral in den droogen tijd, naakt, kaal. Dan beweegt men zich, daar reizende, in eene zee van licht en in een bad van Hollandsche kachelwarmte. En die vlugge, goede, sterke Savoeneesche paarden, moedig, des noods snel, klauteren ze op en af en torschen den last, ook al missen zij de noodige op-passing, (1) en al zwerven zij vaak bij gebrek aan water en voedsel, als geraamten rond. (Er zijn dit jaar op Savoe meer dan 1000 paarden gestorven. En dit jaar was er geen uitvoer van paarden, anders waren er in lang zooveel niet gestorven).

Waarom beplant de Savoenees zijne bergen niet? Zou daardoor de regen niet meer verzekerd zijn en de Savoenees goed hout krijgen? Prauwen heeft hij toch. (2) Waartoe zooveel moeite? waartoe den strijd aangeboden tegen een' steenachtigen bodem, verschroeiende zonnewarmte en 't geweld van de loslopende, hongerige paarden en karbouwen, die al het jong gewas afvreten? Om hierin verandering te brengen is de energie der westersche volken noodig.

Een goede drie uur te paard, berg op en af, vaak langs onmogelijke paden, waarvoor wij, onbekwaam in 't bergreizen, terug deinzen, maar die door den Savoenees

(1) Zij worden nooit geroskamd, hoogst zelden gebaad; zij zijn sterker dan het beroemde Soemba-paard (Sandelwood); alhoewel kleiner (beneden 4 voet), zijn zij moediger en meer volhardend in 't loopen en klimmen. Immers zij worden er bij opgebracht. In de gloeiende zonnestrallen staan zij hun middagdutje te doen, en zoeken zij waar zij een weinig voedsel mogen vinden.

(2) Wij vermoeden, dat Br. BIEGER hier bedoelt, waarom vischt de Savoenees niet meer? Eene vraag, die wij vroeger inbrachten. *Red.*

met evenveel moed en onvermoeidheid als zijn paard begaan worden. In den droogen tijd is dit mogelijk, maar in de regenmoesson, als de regens goed doorkomen, ondoenlijk. Dan stroomt en bruist en kookt het water de bergen af, in de dalen, de rivieren stroomen over 't land, en de smalle bergpaden zijn onkenbaar. Alleen de Savoenees gaat, ingeval van noodzaak, den weg en wacht tot het water der rivieren wat gevallen is.

De Goeroe van Liaai wacht ons op. Hij heeft de schoolkinderen bij zich, en zij zingen een welkomstlied. Natuurlijk stijgen wij gaarne van 't paard om den Goeroe en de kinderen te groeten. Gelijk te Séba zingt en bidt en spreekt men ook hier alles in 't Maleisch. En dat slechts weinigen der schoolkinderen wat van 't Maleisch verstaan, behoeft nauwelijks gezegd, en nog veel minder de leden der gemeente. Inderdaad, er zal veel volharding en beleid noodig zijn voor den komenden zendeling, om hierin verandering te verkrijgen. Immers hoezeer 't Maleisch voor een en ander aan te bevelen zij, 't Evangelie moet toch in de taal des volks worden gebracht.

De Goeroe is een klein manneke, maar flink en ijverig; hij is de eenige goeroe die tamelijk wat Savoeneesch spreekt. Hij bracht het evenwel tot hiertoe niet zoo in practijk. De Goeroe is bij deze gelegenheid deftig in 't zwart, als zijn rok en broek nog zwart mogen genoemd worden; want al de kleuren van den regenboog zijn duidelijk te onderscheiden op kraag en panden. Daarbij is die rok zóó aartsvaderlijk groot en de panden zóó lang, dat men volstrekt niet veel kracht behoeft aan te wenden om den kleinen Amboneeschen onderwijzer er maar zoo uit te schudden. En merkwaardig is het te zien, als de Goeroe loopt, hoe die panden van zijn' rok telkens in gemeenschap, of botsing zoeken te komen, met het

achterste gedeelte van 's meesters groote platte schoenen.

't Is dan ook wel moeielijk om op Savoe iets te krijgen, ook al heeft men een paar centen op zak. Noord .. water, Oost ... zee, Zuid, West, niet anders, alles water, de schier onbegrensde zee. En wil men iets van buiten hebben, hoeveel maanden moet men wachten, en ... hoe bitter duur! En dan is 't de vraag nog of men goede waar voor zijn geld krijgt. Ach, hoe diep afhankelijk is men op Savoe en op dergelijke afgelegen afgesloten eilanden. Daarom is 't de aangewezen weg om hier vooral goed met de Radja's en Radja-moeda's te zijn. Is men dat niet, kan de zendeling hun hart niet innemen, dan kan hij zijne biezen wel pakken. De zendeling voor Savoe en dergelijke eilanden moet een man zijn van groote zelfverloochening, geduld, zachtmoedigheid en liefde. Hij moet althans iets hebben van die hemelsche kracht der eeuwige liefde, waardoor de Apostel gedrongen werd te bidden: „Wij bidden u van Christus wege: laat u met God verzoenen.”

Hierbij houde men in 't oog, dat de lijnen waardoor het Savoeneesche volk in klassen wordt verdeeld scherp zijn geteekend. Men telt vier klassen: 1°. de Radja's; 2°. de Molaikats (engelen: radja moeda's, fettors, toemoekoens); 3°. de Manoesia's (de menschen); 4°. de Boedaks (slaven). Nu is 't inderdaad vermakelijk en bedroevend tevens aan te zien, hoe, als de Radja lacht, al de Engelen en Menschen en Slaven meê lachen, maar o wee! als de vorst een scheef gezicht trekt, als zijne zon bewolkt is, dan ziet men niet dan buiën en donderwolken op de gezichten van Engelen, Menschen en Slaven. En krijg dan maar iets gedaan! Dan is 't alles „ja” „goed” „best”; edoch dat „ja” en „goed” en „best” perst ons de tranen uit de oogen; en doet er wat aan! Hier moet worden geleden.

Ik herinner mij een geval van zulk een „ja”, „goed”, „best” op Java. Ik had een’ vriend bezocht te Môdjô-pait, en zou nu ook een kijkje gaan nemen bij Br. KRUIJT te Môdjô-warnô; ik kon daar evenwel niet komen zonder eerst een’ nacht te hebben gelogeerd bij zekeren Wêdônô. Hij ontving mij vriendelijk, gaf mij eten, en daar ik erg vermoeid was, ging ik vroeg naar bed. Ik was mij aan ’t uitkleeden, toen er aan mijne deur werd geklopt, en ik terstond daarop de vraag hoorde doen: »mijnheer! in welken profeet gelooft u?” Dat was me waarlijk eene mooie geschiedenis! Daar sta ik met een’ voet reeds in ’t bed, voor zulk eene moeielijke vraag, „geloof ik in een’ profeet?” Zonder nog bepaald diep nagedacht te hebben, breng ik spoedig mijn’ anderen voet ook in ’t bed, en antwoord maar eenvoudig weg: »ik heb geen profeet; maar vindt u ’t goed, dan kunnen we morgen ochtend nog een en ander daarover spreken.” Onder ’t eten had ik den Wêdônô vriendelijk verzocht, mij aan een paard te helpen, en afgesproken ’s morgens vroeg te vertrekken, daar ik anders te veel van de zon zou krijgen. Er bestond dus wel reden, dat de Wêdônô nu vroeg zou komen, te meer daar we eerst nog over de profeten zouden spreken. Ik wacht, wacht met smart tot 10 uur, heb nog niets gegeten of gedronken. Daar komt eindelijk om half elf een bediende van den Wêdônô met een mooi schenkblad in de handen, en op dat blad een klein kopje met thee. Ik had er wel vijf zoo gelust en graag ook wat rijst gezien. „Mijnheer de Wêdônô is niet wel; hier is voor u een paard en een man om den weg te wijzen.” Een mank paard en een gids, die mij over een’ afstand van ruim twee uur, vijf uur in de warme zon op een mank paard laat braden. En dat omdat de Wêdônô reeds wist, dat ik als pandita serani in den profeet „Isa” geloof.

Ik werd door den Goeroe aan den vorst van Liaai voorgesteld. 't Is een man van middelbaren leeftijd, stil in zich zelf gekeerd', gedrukt door huiselijk verdriet. Zijne vrouw heeft den goeden weg en ook hem verlaten, houdt het met een ander, en heeft zich elders gevestigd. De zaken in de gemeente worden hier als elders gedaan; het Evangelie verkondigd, een 30tal personen, zoo ouden als jongen, gedoopt, en voorts de zaak der kerkelijke kas besproken. De vorst, tevens ouderling der gemeente, verzoekt, dat de gelden tot hiertoe in de kerkelijke kas te Séba gestort, nu te Liaai zullen blijven; dit wordt goedgevonden. Deze gemeente, als ook de andere op Savoe, staat in kennis achter bij de gemeente te Séba, wat trouwens wel te begrijpen is.

De school te Liaai wordt òf in de kerk, òf in 't huis van den Goeroe gehouden. Vooreerst zal er nog wel geen sprake kunnen zijn, dat de Radja's ons helpen in het bouwen van scholen en van woningen voor de onderwijzers.

Messara (Měhara).

Een goede twee uur op een goed paard, en we komen over berg en dal te Messara. Liaai ligt ten Zuid-Oosten, Messara vlak in 't Zuiden van Savoe, zoodat we van uit Messara niet alleen het eiland Randjoewa (Rai = land, Djoewa, persoonsnaam), maar ook des morgens en des avonds bij helderen hemel het kleine eiland Dana kunnen zien. Randjoewa is bewoond. De onderwijzer, die onder de weinige christenen van Randjoewa arbeidde, is gestorven. De Radja van Randjoewa is nog heiden; jammer is het als hier de arbeid niet wordt voortgezet. Edoch, de onderwijzer, die dan zou komen, mag wel een halve zeeman zijn. Op Randjoewa is in 't geheel niets te krijgen; schepen, stoombooten komen er niet, derhalve zou hij dikwerf

naar Savoe moeten komen, of van uit Savoe Randjoewa kunnen bezoeken, beide gevallen zeer lastig, ja gevaarlijk, in den regentijd geheel ondoenlijk. Er loopen tusschen Savoe en Randjoewa zeer sterke stroomen om Noord en Zuid, en waar zij elkaâr ontmoeten (kapala haroes) daar is een cirkelgang van water, waaruit, als men er eenmaal in is, men zich bijna niet weder vrij kan werken. Zoo is 't meermalen gebeurd, dat de arme Savoenees in dezen stroom drie dagen en langer gevangen is gehouden, en dat zonder water in de gloeiende zonnestrallen. Het is verwonderlijk, hoe lijdzaam, geduldig, volhardend, moedig, de Savoenees en Randjoewanees in zulke gevallen is, en dat in vaartuigjes, die meermalen de minste botsing met klippen niet kunnen weêrstaan, omdat het hout reeds verrot is. Enkele malen is 't zelfs gebeurd, dat een of meer Savoeneezen zich in een' kleinen notendop van een prauw begaven en zoo naar Soemba gingen.

En in weerwil van deze stroomingen komen de lui van Randjoewa met hunne prauwen toch omr koophandel, of beter, om ruilhandel te drijven. Zij brengen matten, siri-doozen, enz., en zij halen suiker, tabak, keper, enz. In geld wordt tusschen den Savoenees en den bewoner van Randjoewa geen handel gedreven. En bij komen en gaan weten zij 't meest gunstige oogenblik van stroom, getij en wind te kiezen.

De bewoners van Randjoewa zijn nog armer dan die van Savoe. Rijst wordt haast niet verbouwd, turksche tarwe meer; ook zij leven, gelijk de Savoeneezen, hoofdzakelijk van de Lontarpalm-stroop. Dana is onbewoond, zoo men eene talrijke kudde van schapen en geiten niet tot de bewoners van een land rekent. De Savoenees noch ook de Randjoenees komt gaarne te Dana, want het is er vol van duivels; in enkele gevallen, als men offers moet

brengen, worden eenige geiten van Dana genomen. Voorts slaat de Savoenees zoowel als de Randjoewanees toch gaarne een begeerig oog naar Dana; want dáár moet de Kris van Môdjô-pait ergens verborgen zijn. En men weet genoeg uit de overleveringen der Javanen, wat de Kris van Môdjo-pait beteekent. De koning, laatste vorst van Môdjo-pait, Bro-widjôjô, moet op zijne omzwervingstochten niet alleen Bali, maar ook andere eilanden en Savoe en Randjoewa hebben aangedaan. Zelfs wordt er onder de Savoeneezen gesproken, dat niet alleen Bro-widjôjô, maar ook zijne koninklijke gemalin met hem de reis heeft gemaakt. Wie zal 't beslissen, of er zich indertijd eene Javaansche volkplanting op Randjoewa of Savoe heeft gevestigd? Ik niet, maar ik kan wel beweren sterk over te hellen, zulks om verschillende redenen te gelooven. Schepen of stoombooten, die in de nabijheid van Dana hun' koers van of naar Australië moeten nemen, zenden meermalen sloepen van boord, om zich van wat geiten en schapen te voorzien.

Ach, arm Messara, hoe arm in 't natuurlijke en in 't geestelijke! Hoe luid verkondigen uwe naakte bergtoppen en heuvelhellingen uwe ellende! En, niet waar? dan zouden we toch zeggen, zij zullen zich de goede plekjes wel ter woonplaats kiezen; maar uit zich zelve doet de Savoenees dat niet. Het goede, dat God ook hier geeft wordt miskend, niet opgemerkt, niet genoten; trouwens daar hebben we in Europa ook nog al een handje van. Waar de meeste steenen zijn, waar 't moeielijk is om op te klimmen, daar vestigt de Savoenees zich liefst ter woon. Waarom? Wel dat is duidelijk. In geval van oorlog kan men zich gemakkelijkst verdedigen, want men heeft de steenen bij de hand, en in 't steenen werpen zijn de Savoeneezen eerste bazen. Hoe bang de andere volken in den omtrek

daarvoor zijn, kan men lichtelijk bemerken bij de Soembaneezen. Zijn ze in oorlog met den Savoenees, dan durven zij wel, als deze maar niet met zijne steenen komt; want dan gaat de Soembanees aan den haal. En Savoe is zoo rijk aan steenen.

Nu hebben onze goede broeders (de Radja en zijne familie) hunne woningen opgeslagen op den top van een' naakten kalkberg; vroeger woonden zij in 't midden van een Hindoe-dorpje, ook al gebouwd op een' onmogelijken heuveltop, als bezaaid met groote en kleine steenen. Als nu in den droogen tijd de Oostelijke winden waaien, hebben die stumperts zieke oogen door de kalk, die heren derwaarts alles bedekt en doordringt. En daar rondom zooveel goede plekjes en ook goede grond, om te planten en schaduw te krijgen. Neen, niet daar, maar hier in een kalkatmosfeer! Nu, wat zal men er aan doen? Ik ben een vreemdeling, en weet het zoo goed niet. Evenwel, ik heb er toch in allen ernst met den Radja over gesproken, of het niet goed zoude zijn, den lontarpalm weer aan te planten? (In 1882 zijn, door den bekenden orkaan, duizenden van die boomen voor den grond geworpen). Ik beweerde, dat alsdan de bevolking door gebrek aan voedsel niet zoo zal verloopen, en Messara een geheel ander aanzien zal krijgen. De vorst belooft er zelf in te zullen voorgaan en de bevolking een voorbeeld te zullen geven.

De vorst is reeds een 70 jaar oud, nog een flink man, en zit nog als een sterk jong man te paard. Hij is het Christendom genegen, is ouderling en heeft slechts aansporing noodig om met meer kracht voort te gaan. De huwelijkstoestanden zijn te Messara zeer in 't onreine; de christenen in bijna alles den heidenen gelijk. Messara is in alles wel 't minste bedeed. Kassian, zij willen

anders wel! Maar 't onderwijs ontbreekt, aan kennis gebrek. De onderwijzer is er pas een goed half jaar, en pas twee jaar op Savoe, dus ook hier alles Maleisch, en wat weet 't grootste gedeelte der Messaranen van 't Maleisch?

Om den toestand te Messara te verbeteren, stelde ik in overleg met den Radja-penitoe, wat meer ouderlingen, diakenen en diakonessen aan. Zij wonen verspreid, en kunnen alzoo de BB. en ZZ. in de verschillende streken van Messara bereiken.

Mania.

Te Messara was de regen reeds doorgekomen (Dec.), maar nog niemand had geplant, ook de christenen niet. Waarom niet? De Toewan-Tanah (1) (geestelijk opperhoofd der Savoeneezen) is nog niet begonnen, en daarom durft niemand aanvangen of hem voorgaan. Ook daarover sprak ik met den vorst, en drong er op aan, nu toch den grond te openen, daar toch God zoo goed was den hemel over ons te openen; dat we met de heidenen in deze, noch ook in andere zaken mogen meêgaan in den dienst der daemonen, dewijl God onze oogen door het licht des Evangelies geopend heeft. Te Seba is men daar gelukkig reeds boven verheven; daar doet nu de heiden den christen na, in den tijd van planten, enz. Te Mania, waar we ons nu bevinden, heeft het nog niet geregend. Dat is anders wel het meest bevoorrechte plekje van Savoe. De eenige rivier van Savoe, die in den heeten zomer niet uitdroogt, is die van Mania. Toen wij daar voor het eerst kwamen, was de onderwijzer in onmin met den Radja-moeda, (Mania was vroeger een koninkrijk, nu behoort het onder Seba, en is een Radja-moeda het hoofd)

(1) Over den Toewan-Tanah, en den eeredienst der Hindoe-Savoeneezen later.

en wel ter zake van des Radja-moeda's titel. De onderwijzer betitelde den Radja-moeda met den naam van Kapala kampoeng, en dat wilde de Radja-moeda volstrekt niet; hij als Engel wilde niet afdalen tot 't rijk der Menschen. En bevreesd, dat de meester 't bij onze komst vertellen zou, dronk hij een' flinken borrel, en verschool zich in eene schuur en later tamelijk beschonken op den zolder. Ik gaf den onderwijzer den raad, den keizer te geven wat des keizers is, en den Radja-moeda na mijn vertrek een bezoek te brengen. Wat hij ook gedaan heeft, en de verstandhouding is op 't oogenblik goed. Die Radja-moeda is nog heiden, maar heeft een' zoon, die gaarne christen wilde worden; hij is ook gedoopt met den naam »David'', en betoont zich een dappere, ijverige jongen in zake zijn geloof. Gelijk te Messara kwam ook hier de gemeente met belangstelling op; het Evangelie werd met 's Heilands zegen bekroond, en de Doop werd aan jongen en ouden bediend. De onderwijzer houdt met weinig kinderen school in zijn huis, en leidt in de week en des Zondags de godsdienstoefeningen.

Timoe (Dimoe = Oost).

't Is een heel stuk, de weg van Seba naar Timoe; maar hij is niet zoo bergachtig, als de wegen in 't Noorden, Westen en Zuiden van Savoe. Toch is er één heel moeielijk punt, dat wij Hollanders, niet gewoon aan bergen, bijna niet te paard en zeer moeielijk te voet kunnen afleggen. En toch Br. NIKS heeft niet alleen dit moeielijke gedeelte, maar den geheelen weg van Séba naar Timoe te voet gemaakt. Dat zal wel niemand, en ik allermint hem na doen. Br. NIKS heeft er dan ook eene ziekte meê opgedaan, die zijn vertrek naar 't Vaderland, zoo niet veroorzaakte, dan toch bespoedigde. 't Vlakke bergland tusschen Seba en Timoe wordt gedeeltelijk gebruikt tot

een weideveld voor paarden. Ieder teekent of merkt zijn paard op eene bijzondere wijze aan 't oor en geeft het de vrijheid in zulke velden; wil men ze afsluiten, dan doet men zulks door een' muur van steenen opgetrokken. Vaak vindt men op Savoe en Soemba zulke muren van uren gaans. Want Savoe is rijk aan steenen. Men begrijpt lichtelijk, dat er meermalen werd geklaagd over diefstal van paarden. Wordt de dief, vooral op Soemba, gevonden, dan is het met hem gedaan; want met het koord, om hem te worgen, is gereed. Tijdens mijne reis op Soemba zag ik honderden paarden loopen.

Bij mijne komst te Timoe vond ik noch den Goeroe, noch de kinderen, noch ook iemand om mij te verwelkomen. Op Savoe zijn we dat gewoon; 't is niet, zoo als de BB. wel begrijpen, onze persoon, maar 't werk, de zaak des Evangelies, die met warmte wordt begroet. Van te voren had ik opzettelijk bekend gemaakt, dat ik in de roemah Compagnie (1) zou logeeren. Ik wilde daardoor aan den Radja van Timoe mijn verlangen te kennen geven, zijn' gast te mogen zijn. Want te Séba had ik reeds gehoord, dat er tusschen den Radja en den Onderwijzer eene veete bestond; dat de Radja, alhoewel christen, al zeer weinig belang in den godsdienst stelde, enz., enz. Daarom ging ik niet bij den Goeroe, wel bij den Radja logeeren. De vorst begroette mij met de duidelijkste bewijzen, dat hij meer dan één glas had gebruikt, en dat, niet omdat hij als een dronkaard bekend is, maar meer uit verlegenheid met zijn' toestand. Ik gaf mijne bevreemding te kennen, dat de Goeroe niet kwam, dat ik hem toch graag zou ontmoeten. De Radja

(1) De roemah Compagnie zóó te Séba, Liaai, Messara als te Timoe en elders, dient tot verblijf bij mogelijke bezoeken van den Resident of andere ambtenaren, of ook wel van den Pandita.

vond dat ook. Na ruim een uur gewacht te hebben, begaf ik mij op weg om den Goeroe te bezoeken. Wij ontmoetten elkaar op den weg; de Goeroe was inderdaad ziek. Te samen begaven we ons naar den Radja. Des avonds brak de bom los. We zaten gezellig bij een, onder den helderen sterrenhemel van Savoe, vóór de roema-Compagnie. Maar de hemel van den Radja en ook die van den Goeroe was zwaar bewolkt, de hitte van vele dagen had zooveel electriciteit ontwikkeld, dat er niet dan bliksemstralen gezien en donderslagen gehoord konden worden. Alhoewel vermoeid, had ik toch de noodige gereedschappen bij mij om hen te ontladen. (1)

De Goeroe had een babi (varken), trouwens hij heeft er wel meer, en dat moet ook; want met een huisgezin moet men op Savoe om eenig vleesch te bekomen ook babi's hebben. Die babi was te ver van huis gegaan en op 't rijstveld van den Radja gekomen, had hij zich daar te goed gedaan aan de paddi van den vorst. Deze, boos en driftig, gebod zijn volk, of zooals de vorst zegt, gebod zijn volk niet, die babi met een parang (slagzwaard) te gooien; die babi werd gewond en was met achterlaten van bloedsporen, naar 't huis van den Goeroe gevlucht, dáár, na gedaan onderzoek gebleken niet meer te kunnen leven, geslacht, gebraden, gekookt en opgegeten.

De vorst staat op, is driftig, loopt heen en weêr, vraagt getuigen en gaat weêr zitten. De vrouw van den vorst geeft den Goeroe gelijk, en voegt haren man toe, dat hij 't ook wel met een ander houdt. De vorst

(1) Terwijl ik dit schrijf hebben we hier eene vrij sterke aardbeving, vertikaal en horizontaal van 't Oosten naar 't Westen p.m. 5 sec. Alles schokt en beweegt, gelukkig bewoon ik een houten huis; ik weet niet of steenen huizen 't wel zoo goed zouden hebben doorstaan.

wordt nog driftiger (1) en ik vraag hem, of ik ook een woord mag spreken. Ik sprak den onderwijzer aan, en zeide: »Goeroe, als ik een babi heb, en 't loopt op het veld van een ander en benadeelt zijn gewas, en mijn babi wordt gewond, tengevolge waarvan ik 't moet opeten, dan ga ik naar den persoon, die mijn babi gewond heeft, en betuig hem mijn leedwezen, dat zijn land benadeeld is door mijn babi, en ik zeg 't hem tevens, dat het mij ook spijt, dat mijn babi dood is, en vraag hem of ik hem ook iets vergoeden mag voor het geleden verlies van zijn gewas. De Radja, als vorst en christen, en de Goeroe, als bedienaar des Evangelies, staan beiden te hoog, om ter zake van een babi 't volk ook maar den minsten schijn te geven, dat er verdeeldheid bestaat. Bovendien mogen wij ook wel bedenken, wat onze Heiland ons betreffende deze zaken geleerd heeft. De Goeroe weent, hij zegt verkeerd te hebben gedaan. En de Radja zegt: „ik zal den Goeroe een andere babi geven.” Dat deze vorst zich nu en dan te buiten gaat is niet goed, vooral te betreuren, daar hij het Christendom heeft aangenomen. Men bedenke, dat de Savoenees pas kortelings kennis heeft gemaakt met het Christendom. Dat het christengevaad, dat hij aan heeft, zoo dun, zoo doorzichtig is, dat op schier ieder punt van 't lichaam, de heiden zich vertoont. De vorst woonde den dienst bij, en beloofde nieuwe banken in de kerk te doen maken.

(1) Dat de vorst van Timoe driftig kan worden, blijkt ook uit het volgende. Er was oorlog tusschen Seba en Timoe, welk rijk het tegen Seba verloor. En de radja van Timoe was buiten zich zelf van woede, stond op 't slagveld, trok zijn zwaard en nam uit zijn' gordel een vuist vol gouden Sovereigns, legde die op den grond voor zijn voeten en zeide: wie van u durft hier komen om het geld weg te nemen. Ik zal zijn' kop afslaan. En niemand kwam om dat geld te nemen; toen stak de vorst, het zwaard in de schede, zijn geld in den gordel en ging naar huis.

STAAT der christengemeenten op Savoe en Soemba over het jaar 1888.

NAMEN DER PLAATSSEN.	Mannel.		Vrouwel.		Avondm. gangers.		Getrouwd in de kerk.		Gestorven.		Geboren.		School- kinderen.		Schoolbezoek over een maand.		Getrouwd buiten de kerk.		Totaal.			
	Kin- deren.	Volwas- senen.	Kin- deren.	Volwas- senen.	M.	V.	M.	P.	M.	V.	M.	V.	J.	M.	Totaal.	Totaal.	P.	Totaal.				
																				TOTAL.	TOTAL.	TOTAL.
Seba.....	369	410	779	399	437	836	41	44	85	16	16	32	31	31	02	27	39	60	858	52	1615	
Liaai	126	148	274	117	164	281	7	5	12	2	—	2	6	4	10	10	12	22	188	16	555	
Messara	106	158	264	99	115	214	17	1	18	3	4	7	6	12	18	10	4	14	370	68	478	
Timoe Boedoe..	34	127	161	19	160	179	6	4	10	—	1	1	3	2	5	30	9	19	192	24	440	
Timoe Bolooe *	—	—	—	—	—	118	2	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	118
Rae Lioe.....	22	50	72	19	53	72	1	1	2	1	—	1	2	3	5	6	10	16	120	16	144	
Mania	38	50	88	63	37	100	3	2	5	17	13	30	3	6	9	7	4	11	176	10	188	
Ledemanoe	Behoort onder Seba.																					
Melolo.....	—	—	67	—	58	125	1	2	3	—	—	—	—	—	—	10	6	16	104	—	125	
Kambeniroe ...	—	—	65	—	55	120	5	5	10	—	—	—	—	—	—	11	5	16	162	19	120	

Totaal generaal..... 3783
T. H. BIEGER.

* Er is hier nog geen onderwijzer